

гий путь російського пацифізму: Ідеал міжнародного і внутрішнього миру в релігійно-філософській і общественно-політичній думці Росії. – М. : ИВИ РАН, 1997. – С. 150–170.

10. Кто такие меннониты? Краткий исторический очерк. – Гальштадт : Изд. Гальштадтского волостного правления «Радуга», 1915. – 78 с.

11. **Штах Я.** Очерки из истории и современной жизни южнорусских колонистов / Я. Штах. – М., 1916. – 266 с.

12. Botschaffler. – № 25 – 4. März. – 1906.

13. **Görz A.** Ein Beitrag zur Geschichte des Forsteidienst der Mennoniten in Rußland nach urkundlichen Akten zusammengestellt von / A. Görz. – Groß-Tokmak. Druck von H. Lenzmann, 1907. – 50 S.

14. **Gunter W.** Onsi Tjedils. Ersatzdienst der Mennoniten in Rußland unter den Romanows / W. Gunter, D. Heidebrecht, G. Peters. – Yarrow: The Columbia Press. – 1966. – 312 S.

15. **Lohrenz G.** The Beginning of Alternative Service during the Russo–Japanese War, 1904–1905 / G. Lohrenz // Mennonite Life. – XXVI (July, 1971). – P. 114–117.

16. Mennonitisches Jahrbuch 1904. v H. Dirks. – 1905, Groß-Tokmak: Druck und Verlag von H. Lenzmann. – 112 s.

17. Mennonitisches Jahrbuch 1905/1906. v H. Dirks. – 1906, Groß-Tokmak: Druck und Verlag von H. Lenzmann. – 160 s.

18. Mennonitisches Jahrbuch 1906/7. v H. Dirks. – 1907, Groß-Tokmak: Druck und Verlag von H. Lenzmann. – 176 s.

19. Statistik der Mennonitengemeinden in Rußland Ende 1905 (Anhang zum Mennonitischen Jahrbuch 1904/1905). Gesammelt von Heinrich Dirks Prediger des Gnadenfelder Gemeinde. – Druck von Julius Klinkhardt: Leipzig, 1906. – 71 s.

20. **Thiessen F.** Neuendorf in Bild und Wort. Chortizaer Bezirk. 1789–1943 / F. Thiessen. – Espelkamp : Selbstverlag, 1984.

Надійшла до редколегії: 14.01.2013

УДК 930.1 : 329.21 (477)

О. В. Головіна

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЯ МОНАРХІЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ І ТЕНДЕНЦІЇ

Досліджено сучасну історіографію створення та діяльності монархічних політичних об'єднань на території України на початку ХХ ст.

Ключові слова: монархічні організації, політичні партії в Україні, пострадянський період історіографії проблеми, сучасна історіографія діяльності монархічних об'єднань.

Исследована современная историография создания и деятельности монархических политических объединений на территории Украины в начале XX в.

Ключевые слова: монархические организации, политические партии в Украине, постсоветский период историографии проблемы, современная историография деятельности монархических объединений.

The article investigates the modern historiography of establishment and activity of monarchical political associations in Ukraine in the early twentieth century.

Key words: monarchical organizations, political parties in Ukraine, post-Soviet period of the historiography problem, modern historiography of monarchical associations activity.

Діяльність монархічних партій та організацій крайнє правої спрямованості на території України й досі залишається однією з малодосліджених сторінок історії політичних об'єднань початку ХХ ст. Незважаючи на значну кількість робіт, що присвячені як питанням формування ідеологічних засад монархічного руху, так і формам та методам політичної боротьби, у дослідженні правомонархічних організацій спостерігається відсутність системного підходу до вивчення цієї проблематики.

Виникнення, організаційне оформлення та діяльність монархічних партій та організацій є однією з важливих складових політичних процесів, які проходили на території України на початку ХХ ст. Починаючи з періоду виникнення монархічних об'єднань та їх активної боротьби за збереження існуючого ладу на початку ХХ ст., ці організації привертали увагу та викликали жвавий інтерес дослідників. За радянських часів вивчення діяльності монархічних об'єднань характеризується циклічністю: у 1920-ті – на початку 1930-х рр. було залучено до наукового обігу значний фактичний матеріал, з початку 1970-х рр. спостерігається відновлення вивчення історії непролетарських партій, створення узагальнюючих праць за наявності однобічних оцінок щодо діяльності монархічних організацій у Російській імперії на початку ХХ ст. Після завершення радянського періоду історіографії відбулося поступове звільнення від ідеологізації історичної науки, що обумовило значне зростання з початку 1990-х рр. кількості робіт, присвячених монархічному руху, та призвело до вироблення нових методологічних підходів.

Дослідження історії крайнє правих політичних об'єднань у Російській імперії відбувається у межах періодів, що виділяються відповідно до пануючих у історичному пізнанні методологічних підходів. У історіографії діяльності монархічних партій та організацій виділяють такі періоди: дореволюційний, радянський та пострадянський або

сучасний. У даній статті здійснюється спроба розглянути сучасний період історіографії кола проблем, що пов'язані зі створенням та діяльністю монархічних політичних об'єднань початку ХХ ст. Визначення тенденцій, особливостей та основних напрямів сучасної історіографії діяльності монархічних об'єднань є елементом та умовою всебічного дослідження соціально-політичної історії України початку ХХ ст.

Сучасний період у історіографії виникнення, становлення та діяльності монархічних організацій в Україні розпочинається із загальною перебудовою у всіх сферах суспільної свідомості, зокрема й у історичній науці. Новий період у вивченні правих партій та організацій російські дослідники виділяють з кінця 1980-х – початку 1990-х рр., що пов'язано зі зростанням уваги до раніше недосліджених сторінок історії політичних рухів та течій, загострення актуальності дослідження цього кола питань та можливості введення у науковий обіг недоступних раніше матеріалів.

У сучасній історіографії монархічних партій та організацій можна виділити два напрями. До першого входять роботи, що розглядають історію монархічних об'єднань на Україні у контексті історії монархічних партій та організацій Російської імперії [8; 17; 23; 26 та ін.]. Звільнення від ідеологізацій, що спостерігалось після завершення радянського періоду історіографії монархічних партій, призвело в першу чергу до появи досліджень публіцистичного характеру. Монографія В. В. Кожінова [11], у якій автор розглядає історію Російської імперії під час революційних перетворень, написана на підставі нових підходів до виникнення та діяльності монархічних утворень, не є історичним дослідженням у точному значенні цього слова, а має історико-філософську спрямованість. В. М. Острєцов, який є захисником консервативного напрямку у розвитку сучасної Росії, у своїй роботі звертається до історії монархічних об'єднань з метою обґрунтувати традиційності та історичну обумовленість визначеного шляху розвитку російської держави [20]. Значення цих публікацій на час їх видання полягало в актуалізації дослідження діяльності монархічних об'єднань Російської імперії початку ХХ ст.

У російській історіографії виникнення та організаційне оформлення нового пострадянського періоду розпочинається із монографії С. О. Степанова, що стала підсумком його багаторічних досліджень у цій царині з окремих питань функціонування, структури, чисельності, соціального складу чорносотенних союзів та організацій [26]. Монографія С. О. Степанова стала першою узагальнюючою роботою з історії чорної сотні у Російській імперії початку ХХ ст. На сучасному етапі у російській історичній науці кількість робіт, присвячених історії правомонархічних об'єднань, постійно збільшується, що дозволяє створити цілісну картину монархічного руху, як своєрідного

феномена політичної історії Російської імперії. Найбільше значення для розробки історії правих політичних об'єднань мають дослідження Ю. І. Кирянова [8], І. В. Омелянчука [17], С. О. Степанова [26; 27].

Про актуальність вивчення діяльності правих монархічних об'єднань також свідчить значна кількість захищених кандидатських та докторських дисертацій [15; 22; 28]. Як закономірний наслідок посилення вивчення кола проблем, що пов'язані із діяльністю монархічних політичних об'єднань у Російській імперії, почали видаватися роботи, присвячені історіографії проблеми [9; 14].

Підводячи підсумки стану вивчення монархічних партій та організацій, що діяли у Російській імперії та, зокрема, на території України, можна зробити висновок, що незважаючи на велику кількість робіт, які з'явилися протягом двох останніх десятиріч, проблематика монархічного руху залишається актуальною. У той же час кількість російських дослідників, які включають формування монархічних утворень на території України до предмету свого дослідження, зменшується. Це пояснюється зростанням уваги дослідників до регіонального рівня діяльності монархічних об'єднань, а також концентрації уваги на окремих аспектах діяльності правих сил.

Другий напрям у сучасній історіографії проблеми становлять роботи, об'єктом дослідження яких є монархічні об'єднання на території України. Серед публікацій з історії монархічних об'єднань на території України можна виділити праці, що розглядають загальні аспекти історії правих політичних об'єднань [4; 12; 16; 24 та ін.], а також праці, присвячені окремим проблемам ідеологічної боротьби та практичної політичної діяльності [1; 5; 7; 10; 29 та ін.].

Досліджуючи сучасний стан української історіографії монархічного руху на території України, публікації, що присвячені виникненню, організаційному оформленню та діяльності правомонархічних об'єднань, необхідно відзначити недостатній ступінь вивчення визначеного кола питань. Сучасний період в українській історіографії діяльності монархічних партій розпочинається із публікацій статей, що намагалися заповнити існуючу лакуну у дослідженні монархічних партій [23; 24; 25]. У статті І. Г. Самарцева вперше розглядаються питання виникнення чорносотенних організацій, зміст та наслідки діяльності крайнє правих монархічних організацій на території України, зокрема участь представників чорносотенного руху у погромах [24]. Недоліками публікацій цього часу є спроба розглянути питання діяльності монархічних об'єднань на підставі програмних документів та раніше опублікованих матеріалів без ґрунтового вивчення архівних джерел, унаслідок чого спостерігається тенденційність досліджень.

Найбільший внесок у дослідження діяльності монархічних організацій, що у більшості праць визначаються як чорносотенні, мають публікації І. В. Омелянчука, створені на підставі ґрунтового вивчення комплексів архівних джерел. Джерельною базою досліджень І. В. Омелянчука є документи Державного архіву Російської Федерації, Державний архів Харківської області, Російського державного історичного архіву, Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, частину з яких вперше введено до наукового обігу. І. В. Омелянчук у численних роботах висвітлює коло питань, що розкривають як теоретичні та програмні основи діяльності монархічних об'єднань, так і питання структури, соціального складу чорносотенних об'єднань, окремих аспектів їх діяльності. Видана І. В. Омелянчуком монографія з історії чорносотенного руху в Україні є послідовним результатом багаторічних розвідок та є визначним дослідженням із проблематики монархічного руху [18].

У сучасній історіографії крайнє правого монархічного руху існує коло питань, з яких дослідники дотримуються діаметрально протилежних точок зору. До кола таких дискусійних питань належать: 1) причини виникнення хвилі погромів восени 1905 р.; 2) питання організації єврейських погромів чорносотенними угрупованнями; 3) відношення органів державної влади до діяльності монархічних партій та організацій в умовах зростання та подальшого спаду революційної загрози для існуючого ладу.

Окрім дискусійних питань необхідно визначити ряд проблем, що є малодослідженими, до яких належить формування монархічної ідеології крайнє правого напрямку, питання її передумов та еволюції. Дослідження цієї теми повинно відбуватися на ґрунтовному дослідженні програмних документів та праць теоретиків монархізму та має велике значення для дослідження монархічного руху в цілому, оскільки монархічна ідеологія була офіційною ідеологією пануючого класу на території Російської імперії і відображала реальні соціально-економічні процеси у суспільстві.

Малодослідженою проблемою, незважаючи на ряд робіт, що були опубліковані за радянських часів, залишається взаємовідношення монархічних партій та православної церкви, відношення церкви до діяльності монархічних союзів та, зокрема, до чорносотенних погромів. У зв'язку із цим особливий інтерес становить робота А. Опрі, присвячена боротьбі священників-лібералів із чорносотенством [19]. У своєму дослідженні автор відходить від спрощеного розуміння взаємовідносин монархічного руху та православної церкви, розглядає форми боротьби ліберального духовенства проти чорносотенців.

Окрім визначених, до малодосліджених аспектів діяльності правих політичних організацій можна віднести такі питання:

- передумови виникнення та перші спроби діяльності монархічних об'єднань на території України;
- динаміка чисельності та соціального складу правих організацій з урахуванням змін у суспільно-політичному житті країни у 1905–1917 рр.;
- причини кризи та політичної поразки правих партій.

Недостатньо вивченими є відношення правих об'єднань до українського національного руху та спроби боротьби правих із українським національним рухом, у той час як територія України була ареною українського, польського, єврейського національно-визвольних рухів. У публікаціях, присвячених визначеній проблемі, дослідники починають розподіляти представників охоронного табору на монархічні об'єднання та російські націоналістичні угруповання в Україні, вивчаючи, в першу чергу, «Киевский клуб русских националистов» [3; 5; 12; 13; 21]. Дослідження боротьби правих організацій із революційним рухом, з одного боку, і з українським національно-визвольним рухом, з іншого, потребує подальшого вивчення для формування повного та достовірного знання щодо історичних процесів, які відбувалися в Україні на початку ХХ ст.

Дослідженням ідеології монархізму та засобів упровадження монархічної ідеології через періодичні видання монархічних об'єднань присвячені кандидатські дисертації В. О. Бабенко [2] та Р. В. Гули [6]. У дисертаційних дослідженнях розглянуто як загальні особливості та прийоми впровадження державної монархічної ідеології, так і окремі форми впливу на суспільну думку через періодичне видання «Києвлянин».

Таким чином, сучасний період, розпочавшись зі зміною методологічних підходів у історичному пізнанні, відзначається всебічним дослідженням історії політичних об'єднань, що існували в Україні на початку ХХ ст., зокрема монархічної спрямованості. Разом з тим, незважаючи на характерне для сучасного періоду кількісне зростання досліджень із проблематики правомонархічного руху та активізацію історіографічного процесу, це не привело до достатнього ступеня вивчення проблеми, що залишає її й дотепер актуальною.

Підводячи підсумки дослідження сучасного етапу історіографії виникнення, становлення та діяльності монархічних об'єднань на території України початку ХХ ст., можна зробити висновок про необхідність подальшого всебічного вивчення монархічних політичних угруповань, створення комплексних досліджень. Враховуючи кількісне зростання публікацій, присвячених проблемі, сучасний стан вивчення правомонархічного руху можна визначити як такий, що потребує ґрунтового історіографічного дослідження. Це обумовлено тим,

що незважаючи на зростаючий інтерес до різноманітних аспектів діяльності правих організацій в Україні та значну кількість праць, присвячених цій тематиці, у історіографії діяльності політичних партій на території України початку ХХ ст. відсутні дослідження з історіографії утворення та діяльності монархічних об'єднань.

Бібліографічні посилання

1. **Ашер А.** Погроми 1905 року: самочинність чи заплановане насильство? / А. Ашер // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 5–6. – С. 185–194.
2. **Бабенко В. А.** Охранительная идеология как инструмент политики царизма на Украине (1903 – февраль 1917 гг.) : дис... канд. ист. наук : 07.00.01 / Бабенко Валентина Андреевна. – Д., 1992. – 253 с.
3. **Волковинський В. М.** Організації великоросійських шовіністів в Україні на початку ХХ ст. / В. М. Волковинський // Український історичний журнал. – 1999. – № 3. – С. 63–74.
4. **Волковинський В. М.** «Чорна сотня» та її «хрещені батьки» в Україні на початку ХХ ст. / В. М. Волковинський // Історія України. – 2002. – № 10. – С. 54–65.
5. **Гаухман М. В.** Консервативно-охоронні сили в російській національній політиці на Правобережній Україні (1905–1914 рр.) [Електронний ресурс] / М. В. Гаухман // Вопросы духовной культуры. – Исторические науки. – С. 159–163. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/knp/212/knp212_159-163.pdf.
6. **Гула Р. В.** «Киевлянин» та суспільно-політичні рухи в Україні: 1900–1914 роки : дис... канд. ист. наук : 07.00.01 / Гула Руслан Владимирович. – Д., 2003 – 217 с.
7. **Дудар О. В.** Тероризм як метод діяльності чорносотенних організацій (1905–1917 рр.) / О. В. Дудар // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2004. – С. 30–34.
8. **Кирьянов Ю. И.** Правые партии в России. 1911–1917 / Ю. И. Кирьянов. – М. : РОССПЭН, – 2001. – 464 с.
9. **Кичеев В. Г.** Отечественная историография помещичьих и буржуазных партий России : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора ист. наук : спец. 07.00.09 «Историография, источниковедение и методы исторического анализа» / В. Г. Кичеев. – Улан-Удэ, 2009. – 50 с.
10. **Книш Г. М.** Монархічні ідеї у студентському середовищі в Україні періоду революції 1905–1907 рр. / Г. М. Книш // Проблеми політичної історії України. – 2009. – № 4. – С. 64–71.
11. **Кожин В. В.** Загадочные страницы истории ХХ века: Черносотенцы и революция / В. В. Кожин. – М. : Прима В, 1995. – 255 с.
12. **Любченко В. Б.** Теоретична та практична діяльність російських націоналістичних організацій в Україні (1908–1914 рр.) / В. Б. Любченко // Український історичний журнал. – 1996. – № 2. – С. 55–65.
13. **Мартинюк О.** Російський націоналізм початку ХХ ст.: консервативні політики та передвиборчі стратегії на Правобережжі [Електронний ресурс] / О. Мартинюк // Україна модерна: Міжнародний інтелектуальний часопис. – Режим доступу: <http://www.uamoderna.com/md/182-182>.

14. **Михайлова Е. М.** Проблематика политической идеологии правомонархического движения начала XX в. в современной отечественной историографии / Е. М. Михайлова // Вестник Чебоксар. кооперат. ин-та. – 2008. – № 2. – С. 200–207.
15. **Никифорова С. М.** Политическая борьба правых партий за сохранение самодержавия в России (1905–1917 гг.) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.02 «Отечественная история» / С. М. Никифорова. – Орел, 1999. – 21 с.
16. **Омельяничук І. В.** Чорносотенці в Україні на початку XX ст.: ідеологія, структура, соціальний склад / І. В. Омельяничук // Вісник Київ. ун-ту. Історія. – Вип. 35. – 1997. – С. 57–66.
17. **Омельяничук І. В.** Черносотенное движение в Российской империи (1901–1914) / И. В. Омельяничук. – К. : МАУП, – 2006. – 744 с.
18. **Омельяничук І. В.** Черносотенное движение на территории Украины (1904–1914 гг.) / И. В. Омельяничук. – К. : НУРУВ, 2000. – 168 с.
19. **Опря А.** «Дихає жахом середньовіччя...» / А. Опря // Людина і світ. – 1995. – № 5–6. – С. 39–41.
20. **Острецов В. М.** Черная сотня и красная сотня / В. М. Острецов. – М. : Воениздат, 1991. – 48 с.
21. **Подольський А. Ю.** Антисемітська політика російського царизму в Україні на початку XX ст. / А. Ю. Подольський // Український історичний журнал. – 1995. – № 6. – С. 61–65.
22. **Размолодин М. Л.** Идеология правомонархических организаций в России в начале XX века : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора ист. наук : спец. 07.00.02 «Отечественная история» / М. Л. Размолодин. – Ярославль, 2011. – 41 с.
23. **Савчин М. С.** Правомонархічні організації в Росії / М. С. Савчин // Наукові праці з питань політичної історії. – Вип. 169. – К. : Либідь, 1991. – Вип. 169. – С. 52–60.
24. **Самарцев І. Г.** Чорносотенці на Україні (1905–1917 рр.) / І. Г. Самарцев // Український історичний журнал. – 1992. – № 1. – С. 90–98.
25. **Скрипник М. О.** Головна права партія «Союз русского народа» / М. О. Скрипник // Наукові праці з питань політичної історії. – Вип. 169. – К. : Либідь, 1991. – Вип. 169. – С. 60–68.
26. **Степанов С. А.** Черная сотня в России (1905–1914 гг.) / С. А. Степанов. – М. : Изд-во ВЗПИ; АО «Росвузнаука», 1992. – 329 с.
27. **Степанов С. А.** Черная сотня в России (1905–1917 гг.) / С. А. Степанов. – М. : ЭКСМО; Яуза, 2005. – 583 с.
28. **Шукшина Т. А.** «Черносотенные» погромы октября 1905 года в России: культурный конфликт в российском обществе начала XX века : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.02 «Отечественная история» / Т. А. Шукшина. – Челябинск, 2010. – 25 с.
29. **Якуніна А. О.** Участь монархічних організацій України у виборах до Державних Дум (1907–1913 рр.) / А. О. Якуніна // Грані. – 2010. – № 2. – С. 16–21.

Надійшла до редакції 15.01.2013